

Dynamisering van de accountantscontrole

Prof. J. H. Blokdijk

1 Inleiding

De dynamisering van de accountantscontrole is een thema dat in de Nederlandse accountancy-literatuur merkwaardig weinig strijd heeft opgeleverd. Na enige signalerende publikaties van anderen bracht Groeneveld het onderwerp in september 1961 in dit blad principieel ter sprake; binnen een half jaar, in februari 1962, verscheen een weerwoord van Frielink, die een diepere analyse en een betere motivering gaf. Daarna is het thema in de literatuur niet meer dan terloops aan de orde geweest, hoewel de analyse van Frielink wel degelijk enige ruimte laat voor kritische vragen.

Er is aanleiding geweest het vraagstuk opnieuw ter sprake te brengen. De artikelen van Groeneveld en Frielink zijn geschreven in een tijd en een context die thans wat minder gemakkelijk zijn te verstaan. De behoefte de historie te herschrijven is echter niet doorslaggevend; wel de ontwikkeling van nieuwe, belangrijke gedachten in de controleleer, met name van de risico-analyse.

De vraag is of, en zo ja, hoe de dynamisering te rijmen valt met de nieuwe controleconcepties die de laatste jaren zijn ontwikkeld.

Waar gaat het om? Dynamisering van de accountantscontrole betekent dat bepaalde activa en passiva in de jaarrekening, vooral voorraden, kortlopende vorderingen en kortlopende verplichtingen, niet meer worden gecontroleerd op of per balansdatum, maar op of per een eerder moment; de zogenaamde simultaneïteit van de controle wordt losgelaten. Dit wordt gedaan om een opeenhoping van werkzaamheden te voorkomen en de accountantsverklaring bij de jaarrekening zo spoedig mogelijk te kunnen afgeven, zodat een snelle jaarverslaggeving niet door de

accountantscontrole gefrustreerd wordt. De dynamisering betreft dus niet de mutatiestromen, maar de (eind)standen die uit de mutatiestromen resulteren.

2 Recapitulatie van de discussie

Groeneveld kwam tot zijn probleemstelling vanuit de vervroeging van de jaarverslaggeving; dat was toen een belangrijke ontwikkeling, die sindsdien zijn eindpunt ongeveer gevonden heeft. Voor de dynamisering van de controle meende hij dat een goede interne controle onontbeerlijk is, en hij gaf verscheidene voorbeelden van de eisen die daaraan dan moesten worden gesteld. De door dynamisering ontstane kloof tussen het controlemoment en de balansdatum kon naar zijn mening overbrugd worden door cijferbeoordeling.

Frielink toont zich niet onder de indruk van de voorbeelden van de extra eisen die Groeneveld aan de interne controle meende te moeten stellen; hij vindt dat die eisen *altijd* gesteld moeten worden. Daarom wijst hij de overbrugging door cijferbeoordeling ook af: waarom zou dan niet *altijd* met cijferbeoordeling kunnen worden volstaan? Frielink lijkt vervolgens een qua logica gewaagd pad in te slaan als hij stelt dat de dynamisering alleen te rechtvaardigen is op grond van de interne controle. Hij lanceert dan een stelling die hij zelf als prikkelend aanduidt:

Indien gedurende de gehele controleperiode een perfect stelsel van interne controle perfect heeft gewerkt, en de accountant zulks heeft vastgesteld, dan kan hij zonder meer een goedkeurende verklaring bij de jaarrekening afgeven.

Prof. J. H. Blokdijk, registeraccountant, is lid van de maatschap KPMG Klynveld accountants. Hoogleraar Accountantscontrole aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Heeft vele vaktechnische functies bij het NivRA vervuld.

Frielink gaat niet in op het traject tussen het routineprodukt van de administratie (de saldibalans) en de jaarrekening, waarop immers weinig interne controle van toepassing is, maar dat is voor zijn betoog ook niet relevant. Hij komt namelijk nadien tot de conclusie dat de accountant voor de vaststelling van de perfecte werking van de interne controle eigen (omspannende) actie moet uitvoeren. Daarmee is de cirkel toch weer rond: dynamisering kan dus niet!

Toch – zo vervolgt Frielink – is de simultaneïteit allang losgelaten: hoe is dat gemotiveerd? Een voor het vraagstuk relevante imperfecte werking van de interne controle ontstaat vooral door samenspanning, en door doorbreking van de interne controle door de leiding van de huishouding.

De kans op samenspanning is allengs geringer geworden door de groei van de huishoudingen, terwijl de kans op ontdekking is toegenomen door de sterk verbeterde interne berichtgeving en analyse. Als factoren die de kans op samenspanning verkleinen, noemt Frielink:

- vergroting van het aantal personen dat voor een geslaagde samenspanning nodig is;
- vergroting van de hiërarchische, de functionele en de geografische afstand tussen de personen die zouden dienen samen te spannen;
- vergroting van de stabiliteit van moraal en rechtspraak in het geografische gebied waar het bedrijf(sonderdeel) gevestigd is, ten aanzien van de kringen waartoe de potentiële samenspanners behoren;
- vergroting van het economisch belang dat de betrokken functionarissen hebben bij de blijvende rechtmatige uitoefening van hun functies.

De kans op ontdekking wordt vergroot indien de administratieve uitkomsten worden geanalyseerd. Een verfijnde analyse zal immers in het algemeen betekenen: een analyse tot in relatief geringe bedragen. Om de samenspanning te doen slagen zal een relatief groot deel van de analyses moeten zijn vervalst, waardoor de kans op trekking van een vervalst 'exemplaar' bij steekproefsgewijze controle relatief groot is.

De kans op doorbreking van de interne controle door de leiding neemt af, naarmate de functionele afstand tussen leiding en uitvoering toeneemt; de functiescheidingen dienen dus zo hoog mogelijk in de organisatie te zijn doorgevoerd.

Waar in genoemde drie omstandigheden (geringe kans op samenspanning, grote kans op ontdekking bij steekproefsgewijze controle, geringe kans op ingrepen van de leiding) een grote mate van vervolmaking is bereikt – zo besluit Frielink – kan de accountant de eis van simultaneïteit laten vallen.

3 Analyse van de argumenten

Gehoord de stilte die nadien in de Nederlandse accountancy literatuur over het onderwerp is ingetreden, lijken de beroepsgenoten Frielinks argumentatie in dankbaarheid te hebben aanvaard. Frielinks '*toch*' duidt echter aan dat de redenering niet geheel sluitend is; theoretisch is de zaak niet afgerond. De 'grote mate van vervolmaking' die Frielink noemt, lijkt wel erg veel op de 'perfecte interne controle', die volgens sommigen per definitie, en volgens vele anderen praktisch niet bereikbaar is. Een administratieve organisatie die tot gevolg heeft dat voor een geslaagde samenspanning een groot aantal personen nodig is, kan gemakkelijk ontaarden in een verstikkende bureaucratie; dus zal menige ondernemer besluiten tot een wat lichtere administratieve organisatie. Doorbreking van de interne controle op subaltern niveau (bijvoorbeeld van een werkmatschappij) kan vaak diep ingrijpende gevolgen hebben. Is het loslaten van de simultaneïteit wel op een realistische wijze te rechtvaardigen?

Het is wellicht verhelderend het vraagstuk eens van de andere kant te benaderen: welke soorten gebreken in de verantwoording kunnen onontdekt blijven als de simultaneïteit van de controle wordt losgelaten? Dan zijn er twee mogelijkheden:

a het onderlinge verband tussen standen van bezittingen en/of verplichtingen en stromen van baten en/of lasten wordt doorbroken, terwijl dit niet in de verantwoording tot uitdrukking komt;

b dit onderlinge verband wordt niet verbroken, maar in de verantwoording per een onjuist moment gepresenteerd.

Deze abstracte formuleringen vereisen toelichting met voorbeelden.

ad a Doorbreking van het onderlinge verband

Deze ontstaat door verduistering van voorraden, inning door derden van vorderingen van de huishouding, het belasten van de huishouding met schulden zonder tegenprestatie en dergelijke, frauduleuze, handelingen. Het uitvoeren en het verhullen hiervan in de verantwoording kunnen in een enigszins redelijk georganiseerde huishouding niet zonder samenspanning geschieden.

ad b Verantwoording per een onjuist moment

De verantwoording per een onjuist moment zonder doorbreking van het onderlinge verband geschiedt door het te laat boeken van inkopen van grondstoffen (om de zogenaamde quick ratio voor de liquiditeit op te fleuren), het te vroeg boeken van verkopen met de daarbij behorende afboeking uit de voorraden (om het budget nog te halen), en dergelijke. Doel is een onjuiste, misleidende voorstelling van zaken. Dit kan in het algemeen niet zonder doorbreking van de interne controle door de leiding van de huishouding.

Frielink heeft dus in zijn betoog wel de juiste accenten gelegd. Duidelijk is echter toch, dat het loslaten van de simultaneïteit een inbreuk op het sluitend geheel van controlemaatregelen betekent; ook de controle op de juiste afgrenzing van de verantwoording in de tijd, de zogenaamde cut-off, verliest men uit de greep. Duidelijk is ook, dat cijferbeoordeling als reparatiemiddel zwak is; immers, men zal pogen de gevolgen in de verantwoording te verhullen.

Dus is het duidelijk dat de accountant bij dynamisering van zijn controle risico's loopt. Dat is in zijn algemeenheid bij accountantscontrole niets nieuws: daarvoor is dan ook de risico-analyse ontworpen. Deze dient om de risico's stelselmatig te onderkennen en om de controlewerkzaamheden zó te doseren dat het totale risico voor de accountant geoptimaliseerd wordt.

De risico-analyse richt zich evenwel vooral op de *omvang* en, in zeker opzicht, de *aard* van de door de accountant uit te voeren werkzaamheden. Bij dynamisering gaat het evenwel om het *tijdstip* waarop die werkzaamheden worden uitgevoerd. Ook dit derde aspect moet in de risico-analyse te betrekken zijn. Dit vereist nadere studie en uitwerking; mij staat thans niet goed voor de geest hoe ten aanzien van het tijdstip der werkzaamheden de vaak toegepaste kwantificering van risico's zou moeten plaatsvinden. Door ook het tijdstip der werkzaamheden in de risico-analyse te betrekken zouden de risico's van dynamisering echter expliciet erkend en stelselmatig behandeld worden, hetgeen theoretisch stellig de voorkeur verdient boven het huidige stilzwijgen. Dynamisering kan dan ook gezien worden als een typisch Nederlandse bijdrage aan de risico-analyse, welke kennelijk door Groeneveld en Frielink avant la lettre is beoefend!

4 Risico-analyse bij dynamisering

Nu het instrument van de risico-analyse veel verder is ontwikkeld dan ten tijde van eerdergenoemde publikaties, is het zinvol na te gaan hoe dit gereedschap ten aanzien van dynamisering moet worden toegepast.

Voordien is het zinvol nog even te expliciteren dat er twee absolute voorwaarden voor dynamisering zijn:

- primaire functiescheiding, ofwel scheiding tussen de hoofdfuncties (inkoop, produktie, verkoop, personeel, financiën enzovoort);
- een permanente registratie in waarden van de standen waarvan de controle gedynamiseerd wordt; dit betekent een permanente aansluiting tussen hoofd- en subadministraties van voorraden, vorderingen en schulden.

De eerste voorwaarde betekent dat geen enkele individuele functionaris de mogelijkheid mag hebben het verband tussen standen en stromen te doorbreken zonder dat dit in de verantwoording tot uitdrukking komt. Dit is in wezen een voorwaarde voor de controleerbaarheid van de huishouding, en geldt dus niet specifiek voor dynamisering. De tweede voorwaarde vloeit voort

uit het feit dat zonder permanente registratie dynamisering technisch onuitvoerbaar is.

Welk risico wordt bij dynamisering gelopen? Het risico van doorbreking van de primaire functiescheiding met manipulatie van standen van bezittingen en verplichtingen.

Wat dient de accountant te doen om dit risico te kunnen beoordelen?

- a Beoordeling van de *algemeen* werkende factoren die het inherent risico en het interne-controllerisico beïnvloeden. Het gaat immers om het risico van doorbreking van de primaire functiescheiding, die door en over de gehele huishouding heen werkt.
- b Beoordeling van de interne controle op de desbetreffende *standen*. Deze vormen immers het object van de controle die gedynamiseerd moet worden.
- c Doorlopende toetsing van de *werking* van de onder b bedoelde interne controle.

Ter toelichting volgt enige nadere uitwerking van deze eisen.

ad a Beoordeling van de algemeen werkende factoren

De algemeen werkende factoren die het inherent risico en het interne-controllerisico beïnvloeden, verschijnen in de literatuur op sterk verschillende plaatsen in het bouwwerk van de risico-analyse. Van Dijk (1989) plaatst ze volledig in het inherent risico, waarbij hij ook de 'controle-omgeving' noemt. De Bruin (1989) merkt de algemeen werkende factoren aan als 'controle-omgeving', waarbij hij ook factoren noemt die tot het inherent risico te rekenen zijn. Ten Wolde en Buisman (1989) noemen onder 'controle-omgeving' uitsluitend factoren die het interne-controllerisico beïnvloeden; zo ook Kinds en van Kollenburg (1990). Krom (1989) noemt algemeen werkende factoren onder 'beroepsrisico', waarin uitsluitend factoren zijn begrepen die het inherent risico beïnvloeden. Veel eenheid bestaat in dit opzicht dus nog niet.

Het lijkt mij niet bijzonder zinvol de factoren die het inherent risico en die welke het interne-controllerisico beïnvloeden, te (onder)scheiden. Wel zinvol acht ik een scheiding tussen algemene

invloeden en specifiek op stromen en standen werkende factoren. De algemeen werkende factoren kunnen dan worden samengevat onder het ingeburgerde begrip 'controle-omgeving', waarin dan ook het algemene inherent risico begrepen zou zijn.

ad b Beoordeling van de interne controle op de standen

Deze dient zich specifiek te richten op die aspecten van interne controle die voor de doelstelling van de te dynamiseren controle van belang zijn. Bij de positieve controle op het bestaan van voorraden is dat dus de interne controle op het bestaan van de voorraden: regelmatige aansluiting hoofd- en subadministratie, regelmatige beoordeling van de hoogte van de voorraden, interne inventarisaties met aandacht voor de toestand van de goederen, en procedures ter waarborging van de juistheid van bijboekingen en de tijdigheid van afboekingen. Voor het bestaan van kortlopende vorderingen is ook een actief debiteurenbeheer door een afzonderlijke incasso-afdeling van grote betekenis. Bij de negatieve controle op de kortlopende schulden gaat het vooral om de procedures bij binnenkomst van facturen en de waarborgen voor de juistheid van debiteringen. De algemene constatering dat 'de opzet van de interne controle goed is', is ontoereikend om tot dynamisering van controle-onderdelen te besluiten; de specifieke interne controles moeten toereikend zijn.

ad c Doorlopende toetsing van de werking van de interne controle

Deze kan in beginsel ook *door* de dynamisering van de controle geschieden; dit is vaak als een voordeel van partieel-roulerende inventarisaties naar voren gebracht. Dan is dus sprake van een zogenaamde dual-purpose test, een toetsing met tweeledige doelstelling: de verificatie van de registratie en de toetsing van de werking van de interne controle.

Laatstgenoemde toetsing kan echter ook afzonderlijk geschieden; dan zijn er nog twee mogelijkheden: toetsing door de accountant zelf, en interne toetsing met beoordeling van de uitkomsten door de accountant. Indien de toetsing door

de accountant zelf wordt verricht, zal hij dit echter veelal doen in combinatie met de te dynamiseren controle, als dual-purpose test dus. In het vervolg van dit artikel wordt van deze situatie uitgegaan.

5 De uitvoering van gedynamiseerde controles

Gedynamiseerde controles zijn alleen zinvol voor standen waarvan de controle veel arbeid vergt. Zij vinden plaats in twee vormen:

- partieel-roulerend, en
- integraal-vervroegd.

Partieel-roulerende controles op standen worden veelal uitgevoerd op stoffelijke zaken: goederen en waardepapieren; deze worden administratief ingedeeld in logisch samenhangende groepen, welke op onderling verschillende tijdstippen worden geïnteriseerd. Kortlopende vorderingen en verplichtingen plegen integraal-vervroegd te worden gecontroleerd, dus volledig, maar per een datum die vóór de balansdatum ligt.

Ten aanzien van de partieel-roulerende inventarisatie van voorraden heeft Frielink de opvatting verworpen dat een gehele groep goederen volledig geïnteriseerd moet worden en bovendien ten aanzien van deze groep over de periode vanaf de vorige partiële opneming een sluitende verbandscontrole met vorderingen, schulden en geldmiddelen aanwezig is; hij verworpt deze opvatting omdat aan vorderingen, geldmiddelen en schulden niet te zien is of zij enige samenhang met die groep goederen hebben. Hij stelt daarvoor in de plaats (frequente) steekproeven uit de gehele voorraad; die steekproeven ziet hij duidelijk als dual-purpose tests.

Het komt mij voor dat er hiernaast nog een ander argument tegen partieel-roulerende controles bestaat. Elke ervaren accountant kent de keurige schema's van partieel-roulerende inventarisaties, waarbij de gehele voorraad in één of zelfs meer jaren de revue gepasseerd moet hebben. Deze schema's zijn formeel niet, maar informeel natuurlijk wel bekend bij de bewaarders van die voorraden; bovendien weten zij, dat als een groep

goederen eenmaal aan de beurt is geweest, hierop geruime tijd geen controle meer zal worden uitgevoerd. Daarom hebben dergelijke partieel-roulerende inventarisaties noch voor de toetsing van de werking van de interne controle, noch voor de verificatie van de voorraden in de jaarrekening veel betekenis.

Frielink deelt nog mede dat hij hoopt later op de uitwerking van de door hem bedoelde steekproef terug te komen; die hoop is bij mijn weten niet in vervulling gegaan. Dat is echter niet onoverkomelijk: het kan voor de accountants thans niet meer moeilijk zijn steekproeven uit de permanente registraties in waarden te trekken, en vervolgens in de magazijnen te gaan kijken of de getrokken artikelen ook in de geregistreerde hoeveelheid aanwezig zijn. Als die steekproeven op waarde-eenheden worden getrokken, zijn zij veel waardevoller dan de partieel-roulerende inventarisatie.

Bij inventarisaties is er echter nog één probleem: mogelijke fungibiliteit van goederen, in die zin dat de accountant bepaalde goederen bij inventarisatie soms moeilijk kan onderscheiden van andere goederen die buiten de steekproef vallen. In die gevallen moeten sterk gelijkende goederen bij de selectie van de steekproef als één artikel beschouwd worden. Deze technische complicatie moet in voorkomend geval te overwinnen zijn.

Traditioneel worden bij kortlopende vorderingen en schulden integraal-vervroegde controles toegepast, vermoedelijk op grond van de fungibiliteit in de afwikkeling: zij worden afgewikkeld door ontvangst respectievelijk betaling van geld dat als zeer fungibel bekend staat. Bij het huidige giraal betalingsverkeer geldt dit echter lang niet altijd; bij de binnenkomst van een vordering op een bankrekening meldt het dagafschrift van wie de betaling afkomstig is. Bij betaling van een schuld geschiedt in beginsel hetzelfde, behalve bij verzamelgiro's, omdat lang niet elke cliënt gebruik maakt van de door banken met tegenzin gegeven mogelijkheid als bewijs van betaling een afdruk op papier van de specificatie van de betalingen te ontvangen. Dit probleem speelt echter ook een rol bij al dan niet vervroegde integrale controle, en kan dus hier buiten beschouwing blijven.

Tegen integraal-vervroegde controles bestaat

hetzelfde bezwaar als tegen partieel-roulerende. De enige onzekerheid voor de boekhouder van de cliënt is of de accountant de gedynamiseerde controles per eind augustus, september of oktober komt uitvoeren. Als toets op de werking van de interne controle hebben zij dan weinig betekenis. Dus is ook hier de steekproef het aangewezen controlemiddel. Bij de controle op het bestaan van kortlopende vorderingen kan men op verschillende tijdstippen steekproeven trekken uit de permanente waarderegistratie en de getrokken posten, al dan niet onmiddellijk, controleren met afloopcontrole, saldobiljetten of ontstaanscontrole aangevuld met kennisneming van de documentatie van de (afzonderlijke) incasso-afdeling. Bij de controle op de volledigheid van kortlopende verplichtingen kan men regelmatig uit de betalingen volgens de administratie van de liquide middelen selecteren en nagaan of de desbetreffende schuld bij het ontstaan tijdig in de registratie is verwerkt.

Bij alle vorengenoemde steekproeven geldt dat ten tijde van de selectie de aansluiting tussen hoofd- en subadministratie moet worden vastgesteld. Ook dit dient mede ter toetsing van de werking van de interne controle. Bij de positieve controle op voorraden, waardepapieren en vorderingen levert dit geen specifieke moeilijkheden op; bij de negatieve controle op schulden wel, omdat de schulden die op grond van de betalingen zijn geselecteerd, op allerlei verschillende momenten ontstaan zullen zijn. Hiervoor moet in de plaats komen de constatering dat de schuld in de subadministratie was opgenomen per het *eerste* moment waarop na het ontstaan van de schuld de aansluiting van de subadministratie met de hoofdadministratie is vastgesteld.

Ik moge beklemtonen dat ik de steekproef niet zo maar een verbetering acht ten opzichte van partieel-roulerende en integraal-vervroegde controle, maar als essentieel voor de dynamisering beschouw: de steekproef geeft zekerheid over de gehele te controleren periode. Dynamisering betekent een risico; dat is alleen te aanvaarden als het onder controle gehouden wordt. Dit geschiedt grotendeels door interne controle;

daarvan moet dan onder andere de werking getoetst worden. Als daarvoor een ondeugdelijk middel wordt gebruikt, moet dat worden vervangen door een deugdelijk(er) middel. Dat is in dit geval de steekproef.

6 De situatie per balansdatum

Na de uitvoering, in de loop van het jaar, van gedynamiseerde controles, moet nog zekerheid worden verkregen over de standen per balansdatum, de afsluitingsdatum van de verantwoording waarbij de verklaring dient te worden gegeven.

Allereerst dient cijferbeoordeling te worden uitgevoerd, eventueel gevolgd door kritische steekproeven. Hoewel gesteld is dat cijferbeoordeling niet bijzonder effectief is om de gevolgen van het loslaten van de simultaneïteit te compenseren, kan deze maatregel toch niet achterwege blijven. Immers, indien men er niet of slecht in geslaagd is de gevolgen van samenspanning of ingrepen van de leiding te verhullen, moet de accountant deze ontdekken. Kritische steekproeven zijn noodzakelijk indien uit de cijferbeoordeling een beeld naar voren komt dat niet goed te rijmen is met de conclusies uit de gedynamiseerde controles.

Ten slotte dient een afsluitende toetsing op de werking van de interne controle te worden verricht. Deze is tweeledig:

- a aansluiting tussen hoofd- en subadministraties per balansdatum;
- b controle van de afgrenzing van de verantwoording, de zogenaamde cut-off.

Deze laatste controle acht ik bij dynamisering van essentieel belang voor het indammen van het risico, verbonden aan het loslaten van de simultaneïteit. De mogelijkheden die in hoofdstuk 3 zijn gegeven als voorbeelden bij doorbreking van de interne controle door de leiding, zijn moeilijk anders dan met deze controlemaatregel te ontdekken. Maar ook ter toetsing van de werking van de interne controle is deze maatregel van groot belang: de balansdatum is een zeer kritisch moment; het is dus van veel gewicht dat de interne controle juist dan goed blijkt te functioneren. Bovendien is de met deze controlemaatregel gemoeide hoeveelheid werk zeer veel geringer

dan bij simultane controle, zodat de praktische bezwaren ook dienovereenkomstig geringer zullen zijn.

7 Samenvatting

De dynamisering van de controle vindt zijn theoretische plaats bij de risico-analyse, doch brengt daarin een nieuw element: het risico verbonden aan het *tijdstip* van de uitvoering van controlemaatregelen.

De analyse leidt tot de aanbeveling van andere controlemaatregelen dan tot dusverre traditioneel worden toegepast: het risico dat is verbonden aan het loslaten van de simultaneïteit van de controle is veel beter te beheersen door toepassing van frequente steekproeven gedurende de gehele te controleren periode, en door gerichte controle van de afgrenzing van de verantwoording.

Literatuur

- Bruin, E. D. de, Moderne controle-aanpak: AuditPlus, de controlebenadering van Deloitte, Haskins & Sells International. *MAB*, september 1989.
- Dijk, J. F. van, Accountantscontrolesrisico, in: *NIVRA-geschrift 49*, Accountantscontrolesrisico. Kluwer, 1989.
- Frielink, A. B., Dynamisering van de accountantscontrole. *MAB*, februari 1962. Ook opgenomen in: *Vijftig jaar MAB*, 1974.
- Groeneveld, G. L., De vervroeging van de jaarrekening en de controletechniek van de accountant. *MAB*, september 1961. Ook opgenomen in: *Vijftig jaar MAB*, 1974.
- Kinds, J. H. G. en van Kollenburg, J. C. E., Moderne controle-aanpak: BDO COMPASS, de controlemethode van de BDO CampsObersGroep. *MAB*, juni 1990.
- Krom, J. P. J., Moderne controle-aanpak: UNICON en COCON, uit de gereedschapskist van de Nederlandse Accountantsmaatschap de Tombe. *MAB*, november 1989.
- Wolde, J. ten en Buisman, J. H., Moderne controle-aanpak: KPMG AUDIT, het controleproces van KPMG Klynveld Kraayenhof & Co. *MAB*, oktober 1989.